

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه سمنان

دانشکده علوم انسانی

پایان نامه دوره کارشناسی ارشد الهیات

گرایش فقه و مبانی حقوق اسلامی

عنوان:

بررسی فقهی حقوقی فاضل دیه از دیدگاه ماده ۳۶۰

قانون مجازات اسلامی سال ۱۳۹۲

استاد راهنما:

دکتر حمید مسجد سرائی

استاد مشاور:

دکتر مصطفی جباری

دانشجو:

پر شنگ آمانی

مهر ۱۳۹۵

تعهدنامه

اینجانب پرشنگ آمانی دانشجوی کارشناسی ارشد رشته الهیات گرایش فقه و مبانی حقوق اسلامی دانشگاه سمنان، دانشکده علوم انسانی گروه فقه و مبانی حقوق اسلامی تعهد می‌نمایم که محتوای این پایان‌نامه نتیجه تلاش و تحقیقات خود بوده و از هیچ منبعی کپی برداری نشده و به پایان رسانیدن آن نتیجه تلاش و مطالعات مستمر اینجانب و راهنمایی و مشاوره اساتید محترم بوده است. در صورت اثبات خلاف مندرجات فوق، به تشخیص دانشگاه مطابق با ضوابط و مقررات حاکم (قانون حمایت از حقوق مؤلفان و مصنفان و قانون ترجمه و تکثیر کتب و نشریات و آثار صوتی، ضوابط و مقررات آموزشی، پژوهشی و انضباطی ...) با اینجانب رفتار خواهد شد و حق هرگونه اعتراض در خصوص احقاق حقوق مکتسب و تشخیص و تعیین تخلف و مجازات را از خویش سلب می‌نمایم. در ضمن، مسؤلیت هرگونه پاسخگویی به اشخاص، اعم از حقیقی، حقوقی و مراجع ذیصلاح (اعم از اداری و قضایی) به عهده اینجانب خواهد بود و دانشگاه هیچ‌گونه مسؤلیتی در این خصوص نخواهد داشت.

نام و نام خانوادگی: پرشنگ آمانی

تاریخ: ۱۳۹۵ / ۷ / ۱۶

تقدیم:

ای پدر از تو هر چه می گویم باز هم کم می آورم
خوشیدی شدی و از روشنائی ات جان گرفتیم و در ناامیدی مانا مرام را
کشیدی و بسیریم کردی از شوق
اکنون حاصل دستان خسته ات رنزم و وقتیم شد
به خودم سبیک می گویم که تو را دارم و دنیا با همه بزرگیش مثل تو را
ندارد.....

و تو ای مادر ای شوق زیبای نفس کشیدن

ای روح مهربان، هستی ام

تو رنگ شادی بایم شدی و سخط های بد را با تمام وجود از من دور کردی و

عمری مستکی دارا به جان خریدی تا اکنون توانستی طعم خوش

پیروزی را به من پیشانی

و تقدیم به خواهرم زهرا:

که وجودش شادی بخش و صفایش مایه آرایش من است.

شکر و قدردانی

حمد و سپاس خدای را که توفیق کسب دانش و معرفت را به ما عطا فرمود. در اینجا بر خود لازم می‌دانم از همه استادان بزرگواران به ویژه
استاد دوره کارشناسی ارشد که در طول دوره تحصیلی مراد کسب علم، معرفت و فضائل اخلاقی یاری نموده‌اند تشکر و شکر نمایم.

از استاد گرامی و بزرگوار جناب آقای دکتر حمید سجد سمرایی که راهنمایی اینجانب را در این پیمان نامه به عهده داشته‌اند نهایت

شکر و قدردانی را دارم.

از جناب آقای دکتر مصطفی جباری به عنوان مشاور این پیمان نامه که با راهنمایی خود مرا مورد لطف قرار داده‌اند کمال

سپاسگزاری را دارم.

چکیده

مباحث و مسائل فقهی و حقوقی مربوط به قصاص و احکام آن، در جمهوری اسلامی ایران، به دلیل ضرورت تطبیق آن با نیازهای زمانه از یک سو و لزوم دور نشدن آن از احکام فقهی اسلامی از سویی دیگر از مباحث همیشه چالش برانگیز بوده است؛ از این رو قانونگذار پس از اصلاحات سال ۱۳۷۵ مجدداً در سال ۱۳۹۲ قانون مجازات اسلامی را دستخوش تغییراتی کرده است. مطابق قانون مجازات سابق اگر مردی زنی را به قتل عمد بکشد، ولی دم زن با پرداخت نصف دیه به مرد می‌تواند، وی را قصاص نماید. این حکم به ضمیمه دیه در قتل عمد تصالحی بوده و به رضایت قاتل نیاز داشت، در عمل گاه مشکل آفرین بود؛ زیرا برخی اوقات ولی دم زن، توانایی پرداخت فاضل دیه را ندارد و قاتل هم حاضر به مصالحه نیست؛ در نتیجه خون زن در معرض هدر رفتن قرار می‌گیرد. این مشکل با اصلاحاتی که در قانون مجازات مصوب سال ۱۳۹۲ ضرورت گرفت، حل شد. به این صورت که صاحب حق قصاص میان قصاص با رد فاضل دیه و گرفتن دیه مقرر در قانون، ولو بدون رضایت قاتل، مخیر است. در این پایان نامه به تحلیل دیدگاه فقهای امامیه و اهل سنت و همچنین ماده ۳۶۰ قانون مجازات اسلامی سال ۱۳۹۲ در این باره پرداخته ایم.

کلمات کلیدی: قصاص نفس، رضایت قاتل، فاضل دیه، قتل عمد، ولی دم.

فهرست مطالب

عنوان	صفحه	چکیده
مقدمه.....	۱	
فصل اول: کلیات تحقیق.....	۴	
۱-۱: بیان مسأله.....	۵	
۱-۲: اهمیت و ضرورت تحقیق.....	۸	
۱-۳: اهداف تحقیق.....	۹	
۱-۴: پیشینه تحقیق.....	۹	
۱-۵: سئوالات و فرضیات تحقیق.....	۹	
۱-۶: روش تحقیق.....	۱۰	
فصل دوم: مفهوم قصاص و شرایط آن.....	۱۱	
۲-۱: اقسام مجازات ها.....	۱۲	
۲-۲: معنای لغوی دیه.....	۱۵	
۲-۳: معنای اصطلاحی.....	۱۵	
۲-۴: قصاص از منظر آیات و روایات.....	۱۶	
۲-۵: شرایط قصاص.....	۲۰	
۲-۵-۱: تساوی در حریت.....	۲۰	
۲-۵-۲: تساوی در دین.....	۲۲	
۲-۵-۳: تساوی در جنسیت.....	۲۵	
۲-۵-۴: انتفای ابوت.....	۲۵	

۲۸.....	۲-۵-۵: کمال عقل
۳۰.....	۲-۵-۶: محقون الدم بودن مقتول
۳۱.....	فصل سوم: مفهوم ديه و موارد وجوب آن
۳۲.....	۳-۱: مفهوم لغوی ديه
۳۳.....	۳-۲: مفهوم اصطلاحی ديه
۳۴.....	۳-۳: ديه از منظر آیات و روایات
۳۷.....	۳-۴: مفهوم فاضل ديه
۳۹.....	۳-۵: ديه اقسام قتل
۴۲.....	فصل چهارم: اشتراك در قتل
۴۳.....	۴-۱: معنای لغوی مشاركت
۴۳.....	۴-۲: معنای اصطلاحی مشاركت
۴۴.....	۴-۳: تعريف شركت در قتل
۴۴.....	۴-۴: تعريف شركت در جرم از دیدگاه حقوقدانان و فقها
۴۶.....	۴-۴-۱: تحليل حقوقی شركت در جرم از دیدگاه قانون مجازات
۵۰.....	۴-۴-۲: انواع شركت به اعتبار عنصر مادی
۵۱.....	۴-۴-۳: انواع شركت به اعتبار عنصر روانی
۵۳.....	۴-۵: شرایط تحقق شركت در قتل
۵۹.....	فصل پنجم: حکم فاضل ديه
۶۰.....	۵-۱: موارد رد و عدم رد فاضل ديه
۶۳.....	۵-۱-۱: موارد رد فاضل ديه
۶۳.....	۵-۱-۱-۱: قتل زن توسط مرد
۶۳.....	۵-۱-۱-۲: آراء فقهای امامیه در قتل زن توسط مرد
۶۳.....	۵-۱-۱-۲-۱: دلایل قایل به تساوی زن و مرد در قصاص
۶۵.....	۵-۱-۱-۲-۲: دلایل قایل به تفاوت در اجرای قصاص زن و مرد

۷۳	۵-۱-۱-۳: آراء فقهای اهل سنت در قتل زن توسط مرد.....
۷۴	۵-۱-۱-۴: تحلیل حقوقی فاضل دیه در قتل زن توسط مرد.....
۷۶	۵-۱-۲: قتل زن غیر مسلمان توسط زن غیر مسلمان.....
۷۶	۵-۱-۳: فاضل دیه از دیدگاه ماده ۳۶۰ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲.....
۷۸	۵-۱-۴: موارد عدم رد فاضل دیه.....
۷۸	۵-۱-۴-۱: قتل مرد توسط زن.....
۷۸	۵-۱-۴-۱-۱: آراء فقهای امامیه در قتل مرد توسط زن.....
۸۱	۵-۱-۴-۱-۱-۱: دلیل قایلین به عدم پرداخت مازاد دیه مرد.....
۸۴	۵-۱-۴-۱-۱-۲: دلیل قایلین به لزوم پرداخت دیه مرد و نقد آن.....
۸۶	۵-۱-۴-۱-۲: آراء فقهای اهل سنت در حکم قتل مرد توسط زن.....
۸۶	۵-۱-۴-۱-۳: تحلیل حقوقی قتل مرد توسط زن در قانون مجازات اسلامی.....
۸۷	۵-۱-۴-۲: قتل چند مرد توسط یک مرد.....
۹۴	۵-۱-۴-۳: قتل چند مرد توسط چند مرد.....
۹۵	۵-۱-۴-۴: قتل یک مرد توسط چند مرد.....
۹۶	۵-۱-۴-۵: قتل یک مرد توسط چند زن.....
۹۷	۵-۱-۴-۶: قتل یک زن توسط چند مرد.....
۹۷	۵-۱-۴-۷: مشارکت مردی با خنثی در قتل مردی.....
۹۸	۵-۱-۴-۸: مشارکت مردی و خنثی در قتل زنی.....
۹۹	فصل ششم: نتیجه گیری و پیشنهاد.....
۱۰۴	فهرست منابع و مآخذ.....

مقدمه

اگر حق قصاص برای قتل شخصی ثابت شود اما دیه مقتول کمتر از دیه قاتل باشد اولیای دم مقتول در صورتی می توانند قصاص کنند که ابتدا فاضل دیه را به قاتل یا ورثه ی او پردازند مانند اینکه مردی مرتکب قتل یک زن شود که به این تفاوت دیه اصطلاحاً «فاضل دیه» گفته می شود. مسأله فاضل دیه از مسائل اختصاصی حقوق کیفری ماست که قانون گذار به تبع نظرات فقهی آن را تقنین کرده است. ماده ۲۵۸ قانون مجازات اسلامی سابق مقرر می دارد: «هرگاه مردی زنی را به قتل برساند ولی دم، حق قصاص قاتل را با پرداخت نصف دیه، دارد و در صورت رضایت قاتل می تواند به مقدار دیه یا کمتر یا بیشتر از آن مصالحه نماید.» ماده ۵۵۰ قانون مجازات جدید نیز صراحتاً دیه قتل زن را نصف دیه مرد دانسته است. این مسأله گرچه مورد اجماع فقهای ماست اما فقهای اهل سنت قصاص قاتل مرد را بدون پرداخت فاضل دیه از سوی اولیای دم زن ممکن می دانند و دیدگاه فقهای اهل سنت با ظاهر قرآن سازگارتر است اما دادگاه ها در اجرای این نهاد با مشکلاتی برخورد می کنند که در متون شرعی و قانونی راه حلی برای آنها ارایه نشده است. از همین رو لازم است تحقیقی برای پیدا کردن راه حل این مشکلات صورت گیرد. فاضل دیه در حقیقت همان تفاوت دیه قاتل و مقتول است که مصداق بارز آن قتل زن توسط مرد است و فقها در این زمینه بحث های فراوانی کرده اند اما بحث های زیادی هم مغفول مانده است. یکی از مشکلات موجود در این زمینه این بود که در قانون مجازات قبلی تبدیل شدن قصاص به دیه نیازمند رضایت خود جانی بود نه اولیای دم مقتول، که این نکته در ماده ۳۶۰ قانون مجازات جدید بازنویسی و اصلاح شده است تحت این عنوان که «در مواردی که اجرای قصاص مستلزم پرداخت فاضل دیه به قصاص شونده است صاحب حق قصاص میان قصاص با رد فاضل دیه و گرفتن دیه مقرر در قانون، ولو بدون رضایت مرتکب، مخیر است.» در این پایان نامه سعی شده است که بیشتر به تحلیل و بررسی موضوع فاضل دیه پردازیم و آن را از دیدگاه فقهای امامیه، اهل سنت و قانون مجازات اسلامی به تفصیل بیان کنیم.

مطابق نظر اکثر فقهای امامیه در صورتی که مردی زنی را عمداً به قتل برساند، ولی دم زن می تواند مرد را قصاص کند به شرط آنکه نصف دیه مرد را به وی بدهد. پرداخت نصف دیه، شرط استیفای

حق قصاص برای اولیاء دم زن است و مادام که ایشان نصف دیه را نپردازند، حق استیفای قصاص ندارند، در نتیجه پرداخت باید قبل از قصاص صورت گیرد. ماده ۲۰۹ ق.م.ا. سابق مقرر می‌دارد:

«هرگاه مرد مسلمانی عمداً زن مسلمانی را بکشد محکوم به قصاص است، لیکن باید ولی زن قبل از قصاص قاتل، نصف دیه مرد را به او بپردازد». این حکم شرعی که در قالب ماده فوق منعکس شده، در عمل دو مشکل را ایجاد می‌کند:

اول، اگر ولی دم زن، حاضر به عفو مرد قاتل نبوده و خواهان قصاص وی باشد، تا زمان اجرای قصاص، مرد قاتل زندانی می‌شود و گاه زندانی شدن مرد مدت طولانی می‌شود؛ چرا که اولیاء دم زن پس از مدت طولانی تمکن مالی از پرداخت فاضل دیه را پیدا می‌کنند. طبیعتاً در این مدت قاتل زندانی می‌شود، زیرا آزادی قاتل ممکن است، منجر به فرار وی شود. مشکل این است که زندانی کردن قاتل علاوه بر هزینه‌های فراوانی برای دولت، مجازات مضاعفی است که ادله شرعی آن را نفی می‌کند، زیرا مطابق قاعده فقهی: «لایجنی الجانی علی اکثر من نفسه». جنایت کار را به بیش از جانش نمی‌توان مجازات نمود؛ در نتیجه مرد قاتل که باید قصاص شود، علاوه بر قصاص، زندانی شده و زندانی شدن وی خلاف قاعده فوق می‌باشد.

دوم، گاه اولیاء دم زن به هیچ‌وجه تمکن مالی پیدا نمی‌کنند و نمی‌توانند نصف دیه را بپردازند. قاتل نیز حاضر به مصالحه با ولی دم زن بر پرداخت دیه نیست و کسی نیز نمی‌تواند او را به پرداخت نصف دیه اجبار نماید؛ زیرا مطابق قاعده، دیه در قتل عمد تصالحی است و تنها در صورتی می‌توان از قاتل عمد، دیه گرفت که او راضی باشد. در نتیجه خون زنی که به ناحق کشته شده هدر می‌رود؛ زیرا اولیاء دم زن نمی‌توانند، قاتل را قصاص کنند و دیه هم نمی‌گیرند. برای حل این دو مشکل چه باید کرد؟

در مورد مشکل اول (معضل حبس برای انتظار قصاص) رئیس سابق قوه قضاییه در بخشنامه شماره ۱۰۷۷۷/۱۰/۷۸-۱/۲۵/۱۰/۱۳۷۸ رؤسای دادگستری را مکلف به تعیین مهلت برای متقاضی جهت پرداخت فاضل دیه نمود و گرنه قرار بازداشت فک شود و تبدیل به وثیقه مناسب گردد.

برای حل مشکل دوم راه‌هایی به نظر می‌رسد که سه راه در فقه امامیه دیده می‌شود:

الف) برابری زن و مرد در قصاص و حذف پرداخت نصف دیه توسط اولیای دم زن

ب) پرداخت نصف دیه از بیت‌المال

ج) تصالحی ندانستن دیه و امکان اجبار قاتل بر پرداخت نصف دیه

جالب است که قانون حدود و قصاص مصوب ۱۳۶۱ راه حل سوم را برگزیده بود و در ماده ۴۴ مقرر می‌داشت: «هرگاه مردی زنی را به قتل رساند، ولی دم مخیر است، بین قصاص و پرداخت نصف دیه کامل به قاتل و بین مطالبه دیه زن از قاتل.»

اما قانون مجازات اسلامی جدید، با پذیرفتن راه حل دوم چنین مقرر داشت:

ماده ۳۸۴ ق.م.ا: «هرگاه زن مسلمانی عمداً کشته شود، حق قصاص ثابت است، لکن اگر قاتل، مرد مسلمان باشد ولی دم باید پیش از قصاص، نصف دیه کامل را به او بپردازد ... تبصره: در صورتی که ولی دم، متقاضی قصاص باشد، در صورت عجز از پرداخت، فاضل دیه از بیت‌المال پرداخت خواهد شد.»

در این نوشتار به نقد و بررسی فقهی حقوقی فاضل دیه پرداخته شده و با تطبیق قانون جدید باقانون سابق در این زمینه، در مورد آن به تفصیل بحث خواهیم کرد.

فصل اول: کلیات تحقیق

۱-۱: بیان مساله

دیه عکس العملی جبرانی است که تاسیس آن موجب شده از اعمال مجازات های کیفری در بعضی موارد جلوگیری شود و در عین حال ترمیم خسارات و صدمات وارد بر مجنی علیه را ممکن ساخته است. مطابق نظر فقهای امامیه مرد و زن در مقابل یکدیگر قصاص می شوند لیکن قصاص نفس مرد در برابر نفس زن مشروط به پرداخت نصف دیه مرد است. در قانون جدید در مواردی که باید فاضل دیه پرداخت شود، تاکید شده است که اولیای دم تصمیم می گیرند فاضل دیه را برای قصاص پرداخت یا دیه را دریافت کنند، در مواردی که به اصطلاح فاضل دیه باید پرداخت شود تا مجرم قصاص شود، تغییری در قانون جدید به وجود آمده است. «ماده ۳۶۰ قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲ تاکید کرده است "در مواردی که اجرای قصاص مستلزم پرداخت فاضل دیه به قصاص شونده است صاحب حق قصاص میان قصاص با رد فاضل دیه و گرفتن دیه مقرر در قانون، ولو بدون رضایت مرتکب، مخیر است". در قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲ آمده است که اگر مردی زنی را به قتل برساند و بعد اولیای دم زن بخواهند مرد را قصاص کنند باید چیزی به عنوان فاضل دیه به اولیای دم آن مرد پرداخت کنند، بعد قصاص اجرا می شود اما در قانون مجازات قبلی، تبدیل قصاص به دیه نیازمند رضایت خود جانی بود نه اولیای دم مقتول که این نکته در قانون جدید حایز اهمیت است. در گذشته برخی از مجرمان ممکن بود با اطلاع از اینکه اولیای دم زن مقتول توان مالی لازم را برای پرداخت فاضل دیه ندارند و با سوءاستفاده از این موضوع، برای خود تقاضای قصاص می کردند زیرا می دانستند که به دلیل ناتوانی اولیای دم مقتول در پرداخت فاضل دیه، قصاص نمی شوند و از آن طرف مجبور نبودند دیه هم پرداخت کنند. تفاوتی که در این قانون جدید وجود دارد این است که در این مورد مثل قانون سال های اول انقلاب که معروف بود به قانون «حدود و قصاص» رضایت فرد مرتکب شرط نیست بلکه خود اولیای دم می توانند تصمیم بگیرند که در این موارد می خواهند با پرداخت فاضل دیه قصاص کنند یا ترجیح می دهند دیه بگیرند. بنابراین اگر تصمیم گرفتند دیه بگیرند دیگر نیاز به رضایت فرد مرتکب نیست. همچنین در بعضی از مواقع ممکن است با وجود عدم توانایی مالی اولیای دم زن مقتول در پرداخت فاضل دیه، اجرای قصاص به مصلحت تشخیص داده شود. در اینجا هم در یک نوآوری جدید، پیش بینی شده است که بنا به شرایطی فاضل دیه از بیت المال پرداخت

شود برای اینکه اولیای دم بتوانند به حق خود دایر بر اجرای قصاص برسند. در موارد مختلفی مرتکب جنایات علیه نفس یا مادون نفس را تنها در صورتی می توان قصاص کرد که مبلغی به عنوان فاضل دیه به وی یا گاهی به سایر اولیای دم پرداخت شود. این امر از آن رو صورت می گیرد که رعایت شرایط قانونی، از جمله شرط مماثلت، در قصاص شده باشد.^۱

اهم مواردی که در آنها اجرای قصاص متوقف بر پرداخت مازاد دیه می باشد به قرار زیر است:

۱- اولیای دم و تفاوت تقاضای آنها

«هرگاه بعضی از اولیای دم خواهان قصاص بوده ولی بعضی خواهان آن نباشند دسته اول تنها در صورتی می توانند قصاص را اجرا نمایند که مقدار دیه مازاد بر استحقاق خود را پرداخت نمایند. این مبلغ در صورتی که اولیای دم دسته دوم خواهان عفو جانی پس از دریافت دیه باشند به خود آنها و در صورتی که خواهان عفو بلا عوض جانی

باشند به جانی پرداخت می شود و پس از آن قصاص قابل اجرا خواهد بود این امر در ماده ۴۲۳ قانون مجازات اسلامی مورد تصریح مقنن قرار گرفته است.

۲- تفاوت در جنسیت قاتل و مقتول

طبق ماده ۳۸۲ ق.م.ا مصوب سال ۱۳۹۲ هرگاه زن مسلمان عمدا کشته شود، حق قصاص ثابت است لکن اگر قاتل، مرد مسلمان باشد، ولی دم باید پیش از قصاص نصف دیه کامل را به او بپردازد، و اگر قاتل مرد غیر مسلمان باشد، بدون پرداخت چیزی قصاص می شود. در قصاص مرد غیر مسلمان به سبب قتل زن غیر مسلمان، پرداخت مابه التفاوت دیه آنها لازم است. ماده ۵۵۰ نیز صراحتاً دیه قتل زن را نصف دیه مرد دانسته است.

۳- شرکت در ارتکاب جنایت

گاه چند نفر در قتل دیگری یا ایراد جراحت به وی شرکت دارند، به گونه ای که قتل یا جرح مستند به عمل همه آنهاست. در این مورد ماده ۲۱۲ قانون مجازات اسلامی سابق اشعار می داشت " هر گاه دو یا چند مرد مسلمان مشترکاً مرد مسلمانی را بکشند ولی دم می تواند با اذن ولی امر همه آنها را قصاص کند و در صورتی که قاتل دو نفر باشد باید به هر کدام از آنها نصف دیه و اگر سه نفر باشند

^۱ - میرمحمد صادقی، حسین، حقوق کیفری اختصاصی (جرایم علیه اشخاص)، چاپ هفدهم، تهران، نشر میزان، ۱۳۹۳، ج ۱، ص ۱۹۱

باید به هر کدام از آنها دو ثلث دیه و اگر چهار نفر باشند باید به هر کدام از آنها سه ربع دیه را پردازد و به همین نسبت در افراد بیشتر»^۱.

ماده ۳۷۳ قانون مجازات جدید نیز شرکت در جنایت را اینگونه بیان می کند: "در موارد شرکت در جنایت عمدی، حسب مورد، مجنی علیه یا ولی دم می تواند یکی از شرکا در جنایت عمدی را قصاص کند و دیگران باید بلافاصله سهم خود از دیه را به قصاص شونده پردازند و یا اینکه همه شرکا یا بیش از یکی از آنان را قصاص کند، مشروط بر اینکه دیه مازاد از جنایت پدید آمده را پیش از قصاص، به قصاص شونده پردازد. اگر قصاص شونده همه شرکا نباشند، هر یک از شرکا که قصاص نمی شود نیز باید سهم خود از دیه جنایت را به نسبت تعداد شرکا پردازد.

تبصره - اگر مجنی علیه یا ولی دم، خواهان قصاص برخی از شرکا باشد و از حق خود نسبت به برخی دیگر مجانی گذشت کند یا با آنان مصالحه نماید، در صورتی که دیه قصاص شونده بیش از سهم جنایتشان باشد، باید پیش از قصاص، مازاد دیه آنان را به قصاص شونده پردازد.

فقههای مذاهب چهارگانه اهل سنت - حنفی، شافعی، مالکی و حنبلی - بر این عقیده اتفاق نظر دارند که مرد در مقابل کشتن زن قصاص می شود، بی آنکه خانواده مقتول موظف باشند نیمی از دیه قاتل را به خانواده او پرداخت کنند.

اساس استدلال فقههای این طایفه در موضوع یاد شده، عموم آیات قصاص و روایاتی است که ایشان به پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله نسبت می دهند. دلایل ایشان به گونه ای گذرا در اینجا ذکر می شود:

(۱) آیاتی که در کلمات فقههای اهل سنت مورد بیشترین تأکید قرار گرفته اند آیاتی هستند نظیر:

«وَكُتِبْنَا عَلَيْهِمْ فِيهَا أَنْ النَّفْسِ بِالنَّفْسِ»^۲

«و واجب کردیم برایشان که نفس در قبال نفس کشته می شود.»

«و كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقصاصُ فِي الْقَتْلِ»^۳ و «واجب شده برایشان قصاص راجع به کشته شدگان.»

حداکثر چیزی که می توان از عموم و یا اطلاق این آیات استفاده کرد، این است که مرد در برابر زن قصاص می شود؛ اما این که در قصاص مرد در برابر زن، پرداخت فاضل دیه هم شرط شده است یا نه، این آیات درباره آنها ساکت هستند.

^۱ - میر محمد صادقی، حسین، حقوق کیفری اختصاصی (جرائم علیه اشخاص)، چاپ هفدهم، تهران، نشر میزان، ۱۳۹۳، ج ۱، صص ۱۹۷-۱۹۲.

^۲ - مائده، ۴۵

^۳ - بقره، ۱۷۸

۲) در نوع کلمات ایشان به نامه‌ای که توسط عمرو بن حزم از ناحیه حضرت رسول اکرم صلی‌الله علیه و آله برای اهل یمن فرستاده شد، استدلال شده است، مبنی بر اینکه حضرت ضمن بیان احکام مختلف فرمودند که مرد به واسطه کشتن زن قصاص خواهد شد «یقتل الذکر بالانثی».

در کتابهای روایی اهل سنت، نقل شده است که پیامبر اکرم (ص) در نامه‌ای که توسط عمرو بن حزم برای اهل یمن فرستادند، ضمن بیان احکام مختلف، فرمودند که: «یقتل الذکر بالانثی»؛ یعنی مرد در برابر زن کشته می‌شود. در نقد این دلیل می‌توان گفت که بیشترین استفاده‌ای که از این روایت می‌شود، جواز قصاص مرد در برابر زن است و درباره رد فاضل ساکت است. این در حالی است که پیامبر (ص) در صدد این بوده‌اند که بر سنت رایج در میان اعراب جاهلی، که بر اساس آن، مرد در برابر زن قصاص نمی‌شد، خط بطلان بکشند.

۳) روایت دیگری که مورد استدلال بزرگان اهل سنت واقع شده است راجع به واقعه‌ای است که رسول خدا طی آن مردی یهودی را که مرتکب کشتن زن مسلمانی شده بود، قصاص نموده است و آنگاه از آن نتیجه گرفته‌اند که در قصاص مرد در برابر زن پرداخت نمی‌ازدیه لازم نیست.

«فقه‌های مذاهب چهارگانه اهل سنت در این موضوع (قتل) با یکدیگر اتفاق نظر دارند اما در باب اعضاء و جراحات در بین آنها اختلاف نظر موجود است و می‌توان آنان را به دو گروه تقسیم کرد. حنفیان و شافعیان معتقدند که در این باب، دیه زن چه کم باشد و چه زیاد نصف دیه مرد است. و دلیلشان هم روایاتی است که ایشان از پیغمبر خدا صلی‌الله‌علیه‌وآله به طرق خودشان نقل می‌کنند و البته به نظر می‌رسد از نظر دلالت می‌توان بین آنها و روایات دیگر که دیه زن و مرد را تا قبل از رسیدن به یک سوم دیه برابر می‌داند، جمع نمود و دلایل عقلی دیگری دارند که در واقع استحسانات شخصی آنهاست، و یا براساس شیوه قیاسی مرسوم در بین آنهاست که در فقه شیعه اعتباری ندارد. اما مالکیان و حنبلیان نظرشان مساعد نظر شیعه است.»^۱

۲-۱: اهمیت و ضرورت تحقیق

۱) تبیین موضوع تفاضل دیه که بعدها در محاکم قضایی برای صدور حکم قابل استناد باشد.

۲) آگاهی بیشتر افراد علاقه مند به مباحث حقوق جزا.

^۱ - شفیعی سروسنتی، ابراهیم، دیه و قصاص زنان در فقه، مطالعات راهبردی زنان، ش ۴، ۱۳۷۸، ص ۱۹.

۳- فراهم کردن شرایطی برای جلوگیری از انحرافات فکری در مورد چگونگی پرداخت فاضل دیه.

۱-۳: اهداف تحقیق

۱- بررسی دیدگاه رد فاضل دیه و دیدگاه عدم رد فاضل دیه

۲- بررسی چگونگی پرداخت فاضل دیه

۳- بررسی دیدگاه های فقهای امامیه و اهل سنت در رابطه با قصاص زن و مرد

۴- بررسی دلایل نظریه برابری دیه و قصاص زن با مرد

۱-۴: پیشینه تحقیق

مسأله قصاص از دیر زمان مدنظر اندیشمندان اسلامی بوده است و فقها تحقیقات و پژوهش های زیاد و دقیقی را در کتابهای فقهی خود ارایه داده اند. از جمله آنها می توان جواهر الکلام، مبانی تکمله المنهاج، ریاض المسایل را نام برد که هر کدام از آنها به بحث تفصیلی در این باره پرداخته اند علاوه بر این کتب مقالات و پایان نامه های زیادی در این زمینه تدوین شده است از جمله:

تیموری (۱۳۷۸) در پایان نامه ای باعنوان خسارت زاید بر دیه تصریح داشته است که مقدار دیه در واقع برابر با خسارت های وارده می باشد (به طور نسبی) لذا اگر ضرر و زیان های حاصله دارای شرایطی باشند که برای تحقق دیه لازم است به طور قطع باید جبران شوند.

محمودی (۱۳۸۳)، در مقاله ای با عنوان عدم ترتب قصاص مرد بر پرداخت فاضل دیه او توسط اولیای دم زن بیان کرده که می توان پرداخت مازاد دیه را تحت عنوان تعهد مالی بعد یا قبل اجرای حکم پرداخت نمود و یا در صورت فقر تا رفع اعسار مهلت داده شود.

رمضانی (۱۳۸۱)، در مقاله ای با عنوان حکم فاضل دیه در قتل دو زن توسط یک مرد چگونگی وضع دیه را در صورتی که یک مرد قاتل دو زن باشد مورد بررسی قرار می دهد و نتیجه می گیرد که چنانچه مردی مرتکب قتل دو زن شود و اولیای دم مقتولین همگی درخواست قصاص نمایند، پرداخت فاضل دیه لازم نیست ولی اگر فقط اولیای دم یکی از مقتولین طالب قصاص باشند باید به قاتل نصف دیه پرداخت قصاص اجرا شود.

۱-۵: سوالات و فرضیات تحقیق

سوال اصلی:

۱- مهم ترین مبانی رد فاضل دیه در برخی از اقسام قتل چیست؟

سوالات فرعی:

۲- چه دیدگاه‌هایی در زمینه رد یا عدم رد فاضل دیه وجود دارد؟

۳- در خصوص قتل مرد توسط زن چه اختلاف نظری بین امامیه و اهل سنت وجود دارد؟

۴- کسانی که قائل به برابر دانستن دیه زن و مرد هستند در مقابل نظریه رد فاضل دیه چگونه برخورد می‌کنند؟

فرضیات:

۱- روایات وارده از معصومین که به لحاظ سندی اشکالی ندارد مهم‌ترین مستند رد فاضل دیه محسوب می‌شود.

۲- در مجموع دو دیدگاه وجود دارد که عده‌ای قایل به رد و در مقابل عده‌ای قائل به عدم رد می‌باشند که هر دو دیدگاه در بین امامیه و اهل سنت طرفدارانی دارد.

۳- امامیه قائل به رد فاضل دیه ولی اهل سنت البته طبق قولی به عدم رد قائل شده‌اند.

۴- طبق دیدگاه تساوی دیه مرد و زن، رد فاضل دیه منتفی خواهد بود.

۶-۱: روش تحقیق

روش تحقیق تلفیقی از گونه‌های مختلف توصیفی - تحلیلی و مبنا شناختی است که با مراجعه به منابع مکتوب فقهی - حقوقی به تشریح ادله موجود موافقین و مخالفین پرداخته و در نهایت بعد از توصیف مقتضیات زمان به مقارنه و تحلیل داده‌های مزبور مبادرت می‌ورزیم که حاصل این تلاش، در قالب یک نتیجه‌گیری بیان خواهد شد.

فصل دوم : مفهوم قصاص و شرایط آن